

# Energie- landschappen de 3de generatie

over regionale kansen op het  
raakvlak van energie en ruimte

Klaas Jan Noorman en Gert de Roo

provincie Drenthe



rijksuniversiteit  
 groningen

Martin Dubbeling en Michaël Meijer

# 12

## Duurzame Ruimtelijke Ontwikkeling in Noord-Nederland

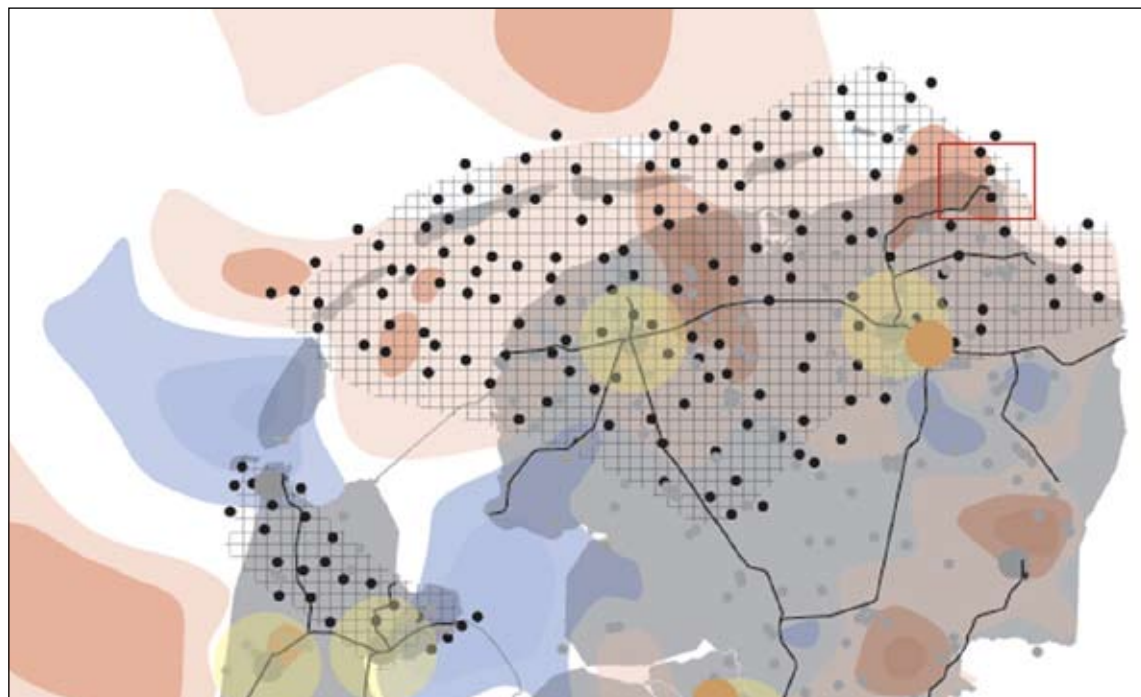
Duurzame ruimtelijke ontwikkeling is de sleutel naar een duurzame samenleving. In Europa dragen steden voor meer dan de helft bij aan de uitstoot van broeikasgassen en consumeren zo'n 80 procent van het totale energieaanbod. Duurzame ruimtelijke ontwikkeling kan een belangrijke bijdrage leveren aan de vermindering van broeikasgasemissies door de steden en dorpen. Daarnaast wordt aanpassing aan de klimaatverandering steeds belangrijker. De grote steden in de Randstad hebben afzonderlijk klimaatbeleid opgesteld. In Noord-Nederland bestaan meerdere samenwerkingsverbanden op dit terrein. Dit hoofdstuk verkent de stand van zaken in het Nederlandse klimaatbeleid en specifiek het beleid in Noord-Nederland op provinciaal, regionaal en lokaal niveau. Deze verkenning is gemaakt op basis van verzamelde beleidstukken uit de drie noordelijke provincies en op basis van gesprekken met medewerkers van gemeenten in Drenthe en Groningen. Het is een eerste verkenning en nog geen volledig onderzoek. Wij hebben ons afgevraagd of er overeenkomsten en verschillen zijn tussen het geformuleerde beleid van gemeenten en of de daarin genoemde maatregelen realistisch zijn. Is samenwerking tussen overheden effectief? Een eerste verkenning van recente studies en concrete projecten leidt tot enkele aanbevelingen voor klimaatbestendige steden en regio's in Nederland.



## Nederland en het klimaat

De Nederlander ontvangt via allerhande kanalen informatie over het klimaat. Naast de berichtgeving over extreem weer en internationaal klimaatoverleg verschijnen er de nodige klimaatstudies en beleidsnotities. De een gericht op de oorzaken en gevaren van het klimaatprobleem, de ander gericht op de verschillende oplossingsrichtingen. In 2008 rapporteerde de Deltacommissie onder leiding van oud-minister Veerman dat Nederland niet voldoet aan de huidige norm voor overstromingsrisico's. Daar komt bij dat de komende decennia de kans op een watersnoodramp toeneemt door de klimaatverandering waardoor de zeespiegel stijgt en de variatie in rivierafvoeren toeneemt. Wateroverlast is niet het enige klimaatprobleem. Door de uitstoot van verbrandingsmotoren is de kwaliteit van de lucht in de steden en in het stedelijk gebied slecht. Ook het warmte-eiland-effect bedreigt de leefbaarheid in de stedelijke gebieden. De vooruitzichten voor ons stedelijke en laaggelegen land lijken niet best. Er bestaat een keur aan beleid voor de problemen die nu bekend zijn. Een samenhangend mitigatiebeleid (verminderen van uitstoot van broeikasgas) kan helpen om de beschreven problemen te verminderen. Naast het bestaande mitigatie- en adaptatiebeleid (het aanpassen aan de gevolgen van klimaatverandering), werkt de overheid aan energietransitie, het overstappen van fossiele energie naar duurzame energie.

Het doel van deze energietransitie is dat Nederland in 2050 op een duurzame manier in zijn eigen energiebehoefte kan voorzien. Van de drie beschreven onderdelen van het klimaatbeleid in Nederland richt dit artikel zich vooral op mitigatie en adaptatie. Deze twee kunnen niet los van elkaar gezien worden en worden in provinciaal en gemeentelijk beleid ook vaak samen behandeld. Ruimtelijke plannen welke rekening houden met het klimaat richten zich steeds op beide terreinen. Het nationale mitigatiebeleid is sinds 30 september 2010 veel van haar ambitie kwijt. Het kabinet wil een vermindering van 20 procent (voorheen 30 procent) in de CO<sub>2</sub>-uitstoot en het verbruik van 14 procent (voorheen 20 procent) duurzame energie in 2020. Verschillende Nederlandse regio's, provincies en veel gemeenten hebben hun eigen klimaatbeleid ontwikkeld dat verder strekt dan het nationale beleid. Een analyse van het klimaatbeleid in Noord-Nederland laat zien dat er met slim beleid en de nodige samenwerking een grote reductie in de uitstoot van broeikasgassen mogelijk is waarbij de klimaatbestendigheid en de leefbaarheid van steden wordt gewaarborgd. Het beleid en de plannen van Amsterdam, Rotterdam en Den Haag vormen de context voor de beschreven gemeentelijke studies in deze verkenning. Tevens volgt een korte beschrijving van het beleid en de ambities van de doorsnee gemeente in Noord-Nederland.



Nederland CO<sub>2</sub>-neutraal in 2040 zal volgens Posad en Except het gevolg zijn van veel verschillende projecten, onder andere van de uitwisseling van restwarmte in industriegebieden en van het benutten van geothermische energie (Posad en Except, 2009)

### CO2040

In mei 2009 publiceerden de bureaus Posad en Except in samenwerking met het Ministerie van VROM de studie CO2040, over hoe Nederland CO<sub>2</sub>-neutraal kan worden voor 2040. De adviesbureaus stellen dat Nederland veel verdergaande maatregelen moet nemen om de doelstelling te kunnen halen. Allereerst moet duidelijk worden hoeveel energie Nederland werkelijk verbruikt en hoeveel CO<sub>2</sub> dat genereert. Posad en Except stellen verder dat het doel om een CO<sub>2</sub>-neutraal bebouwde omgeving te bereiken veel meer vereist dan alleen de invoering van standaard maatregelen en technieken zoals het verlagen van energieprestatienormen van nieuwbouw en het massaal (na)isoleren van de bestaande voorraad aan woningen, kantoren en bedrijfspanden. Ruimtelijke ordening en de keuze van locaties voor functies en gebouwen moeten gepaard gaan met het veel beter benutten van restwarmte en geothermie in stedelijke gebieden. Ten slotte pleit de studie voor een revolutie in het openbaar vervoer. Deze studie CO2040 kan worden gezien als een wake-up call voor de ruimtelijke ordening in Nederland. Het laat duidelijk zien dat wanneer je de doelen op het gebied van adaptatie, mitigatie en energietransitie serieus neemt, ruimtelijke ordening, energieplanning en klimaatbeleid op elk denkbaar schaalniveau onlosmakelijk met elkaar zijn verbonden.

### Overkoepelend beleid. Wat doen de provincies gezamenlijk en apart?

In de notitie 'Noord-Nederland op weg naar een klimaatbestendige regio' uit 2007 van Samenwerkingsverband Noord-Nederland (SNN) staat duidelijk aangegeven waarom en hoe de noordelijke provincies willen samenwerken in het door hen te voeren klimaatbeleid. De provincies Fryslân, Groningen en Drenthe willen in de toekomst een klimaatbestendige regio zijn. Dat wil zeggen dat ze goed zijn voor-bereid op de ontwikkelingen en consequenties die ze tegenkomen in deze periode van klimaatverandering. Er gebeurt gelukkig al veel in de drie noordelijke provincies bij overheden, bedrijven, kennisinstellingen en maatschappelijke organisaties. De provincies hebben gezamenlijk ingezet op een stevige bijdrage aan de klimaat- en vooral de energiedoelstellingen van het Rijk met Energy Valley en met het Energieakkoord met het Rijk. Met het energieakkoord geven ze invulling aan de voortrekkersrol die de Energy Valley regio op dit moment met (duurzame) energieopwekking en- gebruik enerzijds en energiebesparing anderzijds binnen Nederland vervult. Het

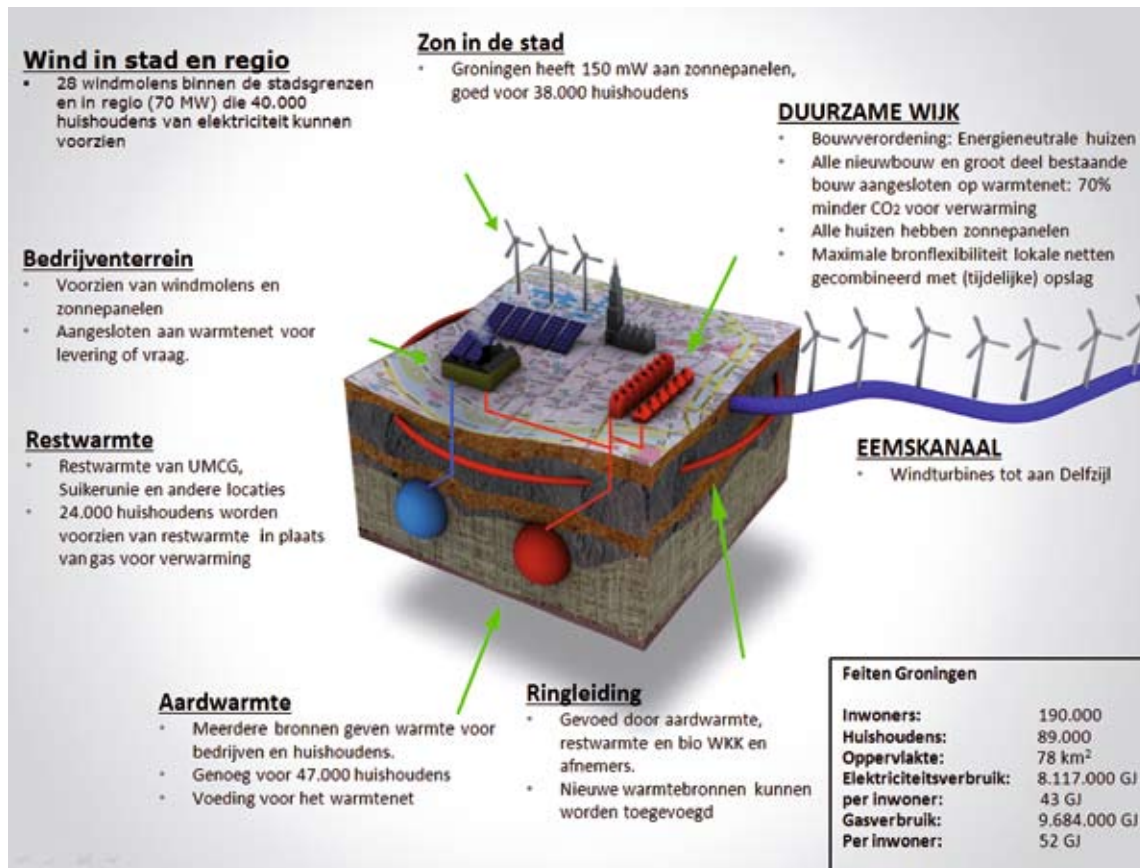
economisch belang van de regio is sterk vertegenwoordigd in deze keuzes en zal een sturende rol blijven innemen bij de afwegingen die voor het klimaat- en energiebeleid worden gemaakt.

### Energieakkoord Noord-Nederland

Het Energieakkoord Noord-Nederland is ondertekend door de toenmalige ministeries van EZ en VROM, de provincies Drenthe, Friesland, Groningen en Noord-Holland. Het energieakkoord is uniek in zijn soort en omvang. Het Energieakkoord heeft een duidelijke doelstelling 'de energiegerelateerde en energie-innovatieve activiteiten in Noord-Nederland te versterken en te bevorderen waardoor mede een bijdrage kan worden geleverd aan de economische ontwikkeling van Noord-Nederland'. Daarbij kent het akkoord een ambitie van het gebruik van 40-50 PJ duurzame energie en 4-5 Mt CO<sub>2</sub>-emissiereductie in 2011 ten opzichte van 2007. En 15-20 Mt- CO<sub>2</sub>-emissiereductie voor de periode na 2011. Het Energieakkoord is uitgewerkt in de volgende vijf strategische thema's: Energiebesparing in de gebouwde omgeving, glastuinbouw en industrie; Duurzame energie; Biotransportbrandstoffen en duurzame mobiliteit; Schoonfossiele energie; en Kennis en innovatie. De hoofdzaken van de eerste twee thema's, met een duidelijke ruimtelijke component volgen nu.

### 100.000 woningenplan

Met het eerste strategische thema, energiebesparing in de gebouwde omgeving, glastuinbouw en industrie, wordt een verbeterde energieprestatie voor alle gebouwen binnen de provincies Drenthe, Fryslân en Groningen voorzien. Dit moet tot stand komen in samenwerking met gemeenten, woningbouwcorporaties en projectontwikkelaars. In het apart opgestelde '100.000 woningenplan' zijn ambities afgesproken voor de energieprestaties van zowel bestaande als nieuw te bouwen woningen. In 2015 moeten 65.000 bestaande woningen zijn verbeterd. Daarnaast is het streven 35.000 nieuwbouwwoningen extra energiezuinig te bouwen. Een eerste poging hiertoe door de EPC-norm voor nieuwbouwwoningen van 0,8 per 2008 aan te scherpen tot 0,5 is afgewezen door het Rijk. Landelijk gaat per januari 2011 de EPC waarde naar 0,6. Voor de bestaande woningen willen de provincie in samenwerking met gemeenten, woningbouwcorporaties en projectontwikkelaars tot afspraken komen om bij herstructurerings- en renovatieprojecten de energie-index van de woning met minimaal twee stappen te verbeteren en de aanwezigheid van energielabels te stimuleren. Het 100.000 woningenplan



Energietransitie van de Stad Groningen. Het schema illustreert op welke wijze een gemeente op diverse opties kan inzetten en welke invloed dat heeft op de ruimte, economie en Infrastructuur van de stad.

getuigt van visie en realisme, het is helder en concreet. In het Energieakkoord staat verder de toepassing van HRe-ketels in 5 tot 10 duizend woningen in Noord-Nederland en de ontwikkeling van het SPS (Smart Power Systems concept) tot een commercieel inzetbaar aansturingssysteem voor decentrale energieopwekkers gepland. Een HRe-ketel is een Hoogrendement CV-ketel welke ook elektriciteit levert. Alle geleidingen van de gebouwde omgeving worden programmatische benaderd, gebruik makend van innovatieve (financierings-) concepten en bijvoorbeeld cv-optimalisatie. De toepassing van innovatieve energieopties staat gepland voor enkele honderden hectaren glastuinbouw in Fryslân, Drenthe en Noord-Holland. Interessant in dit kader is de innovatie die Gasterra op dit punt onderneemt in de vorm van de HRe-ketel met brandstofcel die nog veel efficiënter is en daarmee elektriciteit en warmte in een heel andere verhouding produceert, namelijk 13.000 KWH per jaar per huishouden. Huishoudens worden daarmee netto flinke elektriciteitsleveranciers. Dit roept de vraag op wat de rol van huishoudens wordt als die straks aanvullend 3.000 KWH uit PV op hun dak produceren. Volgens Gasterra kan in de bestaande bouw met de HRe-

brandstofcelketel een CO<sub>2</sub>-reductie van 75% worden bereikt. Tot slot wordt de bevordering van ketenefficiency in de industrie nagestreefd, bijvoorbeeld door het gebruik van restwarmte en reststromen op verschillende bedrijventerreinen.

### Vijf bronnen

Voor duurzame energie wordt ingezet op vijf bronnen: Het benutten van *biomassa* gaat via het faciliteren van clusters van middelgrote biomassacentrales (totaal 300-400 MW), het faciliteren van clusters van grote en kleine groen gasproductielocaties met totaal 50-100 miljoen m<sup>3</sup> groen gas en het faciliteren van de opbouw van hoogefficiënte gebruiksnetwerken van groen gas met onderzoek naar gecombineerd gebruik van bestaande transportnetwerken. Op het gebied van *windenergie* is Noord-Nederland bereid een aanzienlijk deel van de ambities voor de uitbreiding van het windenergievermogen on- en offshore uit het oude kabinetsprogramma Schoon en Zuinig (2000 MW respectievelijk 450 MW) voor haar rekening te nemen, waarbij het accent ligt op de provincies Groningen en Noord-Holland. Voor wind op land



Architect Saskia Spijkerman uit Assen heeft haar woonhuis uitgebreid met een serre, een onverwarmde overdekte buitenruimte. De zonnecellen in het dak zorgen niet alleen voor de productie van een kwart van het elektriciteitsgebruik, maar dienen ook als zonwering in de zomer.



bekijkt Noord-Nederland actief de mogelijkheden in de eigen regio, welke kunnen worden meegenomen in de Landelijke Uitwerking Windenergie. Het akkoord zet verder in op de toepassing van *geothermie*, de winning van diepe aardwarmte, *warmte- en koudeopslag* in de woning- en glastuinbouw en de toepassing van zonne-energie door het realiseren van innovaties in productietechniek (o.a. gebruik van nieuwe materialen) en toepassing (met name decentrale niet net-gebonden toepassingen waaronder vaar- en voertuigen).

### Klimaatschetsboek

De provincies Drenthe en Groningen hebben in 2008 gezamenlijk een zogenaamd Klimaatschetsboek op laten stellen. Dit klimaatschetsboek is opgesteld in samenwerking met het KNMI, Alterra-Wageningen Universiteit en adviesbureau DHV. In het klimaatschetsboek worden de primaire en secundaire effecten van klimaatverandering letterlijk op kaart gezet. Primaire effecten zijn de veranderingen in temperatuur, neerslag, wind en zeespiegel. Secundaire effecten zijn verdroging, vernatting, overstromingskansen of verzilting. Deze hangen af van de fysisch-geografische aspecten van een gebied. In de praktijk betekent dit dat de primaire effecten door het KNMI naar het provinciale schaal-

niveau geïnterpoleerd zijn, en dat veel van de secundaire effecten alleen beschreven worden. Daar waar relevant worden deze effecten in 2050 gerelateerd aan de ruimtelijke functies van dit moment. Het meest interessant zijn de in samenwerking met *Grounds for Change* opgestelde energiepotentiekaarten welke in beeld brengen waar de kansen voor de benutting van een bepaalde duurzame energiebron het grootst zijn. De provincie Drenthe tot slot, geeft in het Statenstuk 2008-316 'Slotverklaring klimaat- en energiebeleid Noord-Nederland' van maart 2008, een heldere impressie van het klimaat- en energiebeleid van de provincies Fryslân, Groningen en Drenthe. Het gaat om een inventarisatie van klimaatonderwerpen in de Coalitieprogramma's van de drie Colleges van Gedeputeerde Staten, een aantal korte vraaggesprekken met ambtenaren en een aantal relevante stukken. De belangrijkste conclusie: 'Het klimaat- en energiebeleid bevindt zich nog in de eerste fase van de beleidscyclus, het staat in de startblokken. Klimaat- en energiebeleid omvat vele beleidsterreinen, is divers en nog volop in ontwikkeling'. Het is niet mogelijk om een compleet overzicht van het huidige klimaat- en energiebeleid van de drie provincies te geven, juist omdat het binnen de provincies zelf nog niet onder één noemer



In Langedijk, vlak boven Alkmaar in Noord-Holland, heeft architect Tjerk Reijenga van BEAR Architecten uit Gouda ruim tien jaar geleden een project met 20 zonnewoningen gerealiseerd.

te vinden is. Wel wordt binnen elke provincie en ook in de samenwerking tussen de provincies klimaat- en energiebeleid ontwikkeld en worden hiervoor veel maatregelen genomen. Door de bezuinigingen bij het Rijk en lagere overheden als gevolg van de economische crisis is te verwachten dat ook de investeringen in duurzame energie verminderd worden. Elk van de drie provincies legt z'n eigen accenten in het huidige klimaatbeleid. Alles overziend, hebben de provincies een goede basis gelegd. De vraag is, hoe wordt dit vertaald en omgezet in gemeentelijk beleid en in lokale projecten?

### **Klimaatbeleid gemeenten**

Vrijheid en verantwoordelijkheid, het regeerakkoord van Kabinet Rutte d.d. 30-09-2010 blz. 12: "Het kabinet beoogt een 'Green Deal' met de samenleving, mede door voortzetting en versterking van de nationale aanpak van energiebesparing. De verlening van vergunningen voor lokale, kleinschalige productie van energie en warmte wordt eenvoudiger." De gemeente is bij uitstek de overheidslaag die dit concreet kan en moet maken. Begin 2010 had ongeveer 80 procent van de Nederlandse gemeenten een klimaatbeleid en een actieplan voor duurzame energie. Deze plannen zijn met steun van Agentschap NL (voorheen SenterNovem) grotendeels gefi-

nancierd uit de rijkssubsidieregelingen BANS en SLOK. Veel gemeenten in Noord-Nederland streven strengere doelen na dan het nationale doel van 20 procent minder CO<sub>2</sub>-uitstoot en 14 procent duurzame energie in 2020. Veel gemeenten in Noord-Nederland van Meppel tot Hoogeveen en Groningen, proberen binnen een of twee decennia CO<sub>2</sub>-neutraal of klimaatneutraal te worden. Een aantal gemeenten heeft helemaal geen klimaatbeleid. Soms komen inwoners en actiegroepen daartegen in actie. Zo heeft Milieudefensie een website met cijfers over CO<sub>2</sub>-uitstoot en de kwaliteit van het klimaatbeleid van gemeenten. Inwoners worden opgeroepen om een brief te schrijven aan hun gemeente waarin zij vragen om de klimaatproblemen in hun gebied aan te pakken.

### **Wat doen de grote steden?**

Voor de ISOCARP Review 05 Low Carbon Cities, hebben wij in het essay 'The Netherlands 2020, Boundless Policies towards Low Carbon Regions and Cities', de klimaatplannen van de gemeenten Amsterdam, Rotterdam en Den Haag met elkaar vergeleken. Amsterdam streeft naar een CO<sub>2</sub>-reductie van 40 procent in 2025 ten opzichte van 1990. Niet alleen moet uiterlijk in 2015 de gemeentelijke organisatie klimaatneutraal zijn, in het 'Milieubeleidsplan Amsterdam 2007-2010,



Amsterdam duurzaam aan de top' uit 2007, wordt het klimaatbeleid in samenhang gezien met beleid voor lucht, geluid, duurzaam consumeren en produceren, bodem en groen. De hoofdstad streeft naar een schone, compacte, gezonde en leefbare stad. In het rapport 'Nieuw Amsterdams klimaat' staan projecten die gepland of opgestart zijn in samenwerking met bedrijven en maatschappelijke organisaties. De stad gaat onder andere zijn eigen gebouwen, de openbare verlichting en de gemeentelijke transportmiddelen zuiniger maken en zal zo veel mogelijk gebruik laten maken van duurzame energie. In samenwerking met voorlopers uit de bouwbranche wil Amsterdam ervoor zorgen dat alle nieuwbouwwoningen in 2015 klimaatneutraal zijn. Om dit doel te bereiken zal bij gebiedsontwikkelingen een energievisie worden opgesteld. Hierin worden de beste maatregelen aangegeven voor de locatie, zoals stadswarmte en -koude, ondergrondse warmte- en koudeopslag, duurzame energieopwekking en zonverkeveling. Rotterdam heeft het *Rotterdam Climate Initiative* ingesteld met als doel de halvering van de uitstoot van CO<sub>2</sub> in 2025 ten opzichte van 1990, voorbereiding op klimaatverandering en versterking van de Rotterdamse economie. Het initiatief is

gebaseerd op vijf pijlers. 'Duurzame stad' richt zich op het energieneutraal maken van de gebouwde omgeving in 2025. De pijler 'Energiehaven' is gericht op een schoon en duurzaam haven- en industriegebied dat het knooppunt is van de afvang, het transport en de opslag van CO<sub>2</sub>. 'Duurzame mobiliteit' is bedoeld om alle verkeer- en vervoersstromen zo schoon en duurzaam mogelijk maken. 'Energizing City' richt zich op gedragsverandering van de mensen die in Rotterdam wonen, werken of recreëren. De pijler 'Innovation Lab' gaat over innovatie en kennisontwikkeling. Een van de resultaten van het Innovation Lab is een nieuwe methode die ontwerpers en opdrachtgevers in staat stelt een stad CO<sub>2</sub>-neutraal te ontwikkelen: de Rotterdam Energie Aanpak en Planning (REAP). De methode koppelt woningen, winkels, kantoren, sportfaciliteiten, scholen en andere functies in een wijk om gebruik te maken van restwarmte en koeling. Den Haag staat aan de vooravond van een grote operatie om de stad in 2050 klimaatneutraal te maken. Den Haag meent door de ligging aan zee, het grote aantal uren zon en wind, en door het ontbreken van zware industrie goede kansen te hebben om klimaatneutraal te worden. Onder de stad

De woonwijk Nieuwveense Landen ten noorden van Meppel is een van de eerste woonwijken die zal worden voorzien van een zogenaamd 'smart grid'. Dit is een slim elektriciteitsnetwerk dat duurzaam opgewekte energie eenvoudig kan leveren en opnemen. Illustratie IMOSS.





zijn er mogelijkheden voor de winning van aardwarmte. In de kadernota 'Op weg naar Duurzaam Den Haag' is duurzaamheid een van de pijlers geworden van het programma 'Wereldstad aan Zee'. Als internationaal georiënteerde stad wil Den Haag bijdragen aan een mondiale klimaatverbetering via zes thema's: de gemeente als duurzame organisatie, energie, stedenbouw, openbare ruimte, mobiliteit, en Den Haag als internationale stad. De eerste resultaten zijn te zien in Duindorp, een geherstructureerde woonwijk in de duinen bij Scheveningen, tussen Den Haag en de Noordzee. De bijna 800 nieuwbouwwoningen benutten het zeewater als bron voor warmte en koeling. Een van de nieuwe speerpunten van de stad is de toekomstige woonwijk Erasmusveld met 600 à 800 woningen. Het Haarlemse architectenbureau Atelier zT onderzocht in opdracht van de gemeente op welke wijze Erasmusveld de duurzaamste woonwijk van Nederland kan worden (zie voor de charrette Erasmusveld ook hoofdstuk 15).

De conclusie die we in het essay getrokken hebben na het vergelijken van de initiatieven en plannen van Amsterdam, Rotterdam en Den Haag is dat het zonder uitzondering wer-

vende, optimistische en heldere plannen zijn. Aan de andere kant moeten we constateren dat de ambities, planhorizonten en speerpunten zeer met elkaar verschillen en dat een ruimtelijke vertaling, naar bijvoorbeeld infrastructuur of wat gaan de steden nou fundamenteel anders aanpakken, veelal ontbreekt. De drie steden gaan weliswaar uit van hun eigen specifieke situatie en kernkwaliteiten maar het is nog maar de vraag of de drie steden het op eigen kracht kunnen redden. Een voorbeeld. Den Haag ziet de ligging aan zee als kans voor de benutten van windenergie. De enige plek aan zee waar één of meer windmolens geplaatst zouden kunnen worden is bij de, al dan niet uit te breiden, Scheveningse haven of op zee. De rest van de kustlijn is Natura 2000 gebied. Over het algemeen moeten we vaststellen dat termen als CO<sub>2</sub>-neutraal, klimaatneutraal, energie-neutraal steeds anders en naar eigen inzicht worden ingevuld en dat fundamentele keuzes niet worden gemaakt. Wellicht moeten we de kanttekening plaatsen dat dit misschien niet opgaat voor andere grotere steden, maar in het algemeen moeten we vaststellen dat de drie vergeleken klimaatplannen niet veel meer bevatten dan oud en achtergesteld beleid verpakt in een nieuw hip jasje. Wij stellen dat



Het Lokaal Duurzaam Energie-diensten Bedrijf in Hoogeveen moet er mede voor zorgdragen dat de gemeente Hoogeveen in 2040 klimaatneutraal wordt. Dit gebeurt aan de hand van een mix van biomassa, wind, zonne-energie, geothermie, waterkracht en WKO.

**Structuurvisie Buitenwoel, gemeente Veendam.** De woonwijk is ruimtelijk zo opgebouwd dat de woonwijk na elke fase tijdelijk of definitief kan worden stopgezet zonder dat de structuur of het aanzien van de woonwijk er onder lijdt.



lokaal klimaat beleid van de grotere steden pas succes kan hebben wanneer het is afgestemd met buurgemeenten en wanneer ze, à la *Energy Valley*, regionaal zijn ingebed bijvoorbeeld op de schaal van de Noord- of Zuidvleugel van de Randstad. Dit is stevige en fundamentele kritiek. Hieronder verkennen we of deze kritiek ook opgaat voor gemeenten in Noord-Nederland. Natuurlijk gaat een vergelijking nauwelijks op. De Randstad is veel meer verstedelijkt en Noord-Nederland staat bekend om een nuchtere houding en bescheiden instelling.

### Een lappendeken aan projecten

Een rondgang door Noord-Nederland laat een grote variatie aan lokale projecten en initiatieven zien. De diversiteit is verrassend groot. Of het nou de woonwijk Nieuwveense Landen in Meppel is, het Lokaal Duurzaam Energiediensten Bedrijf in Hoogeveen, het duurzame werklandschap ECOMunitypark in het Friese Oosterwolde of de structuurvisie Stad op Scherp voor de stad Groningen dat op een duurzame leest is geschoeid, het zijn stuk voor stuk duurzame pareltjes op een lappendeken aan projecten. Verder hebben de meeste sleutelprojecten in Noord-Nederland op een of andere manier een duurzame insteek. Dit geldt voor de Florijnas in Assen, het verplaatsen van het Noorderdierenpark in Emmen, de herontwikkeling van de Afsluitdijk, Groningen-Eelde Airport, het CiBoGa-terrein, Meerstad en de Suikerfabriek in Groningen of Nieuw Thialf in Heerenveen. Niet alle noordelijke projecten en initiatieven lopen even gesmeerd, maar de ambities en de op stapel staande innovaties mogen er zijn. Uiteindelijk begint duurzame ruimtelijke ontwikkeling bij slim plannen en verstandige ruimtelijke ordening. Sommige

gemeenten hebben al heel vroeg ingezien dat de economische groei van de afgelopen twee decennia geen enkele garantie biedt op een voortdurende vraag naar nieuwbouwwoningen in grote uitleggebieden. Zo heeft de gemeente Veendam in 2003 in de structuurvisie voor de woonwijk Buitenwoel, de woonwijk opgedeeld in verschillende delen waardoor de woonwijk stap voor stap en deelplan voor deelplan kan worden uitgevoerd. De woonwijk is ruimtelijk zo opgebouwd dat de woonwijk na elke fase tijdelijk of definitief kan worden stopgezet zonder dat de structuur of het aanzien van de woonwijk er onder lijdt. Hoogeveen pakte het in 2004 veel consequenter aan. Tot verrassing en ontsteltenis van de provincie Drenthe zag de gemeente Hoogeveen in 2004, bij het maken van de structuurvisie 2015-2030, in het geheel af van het plannen van een nieuwe woonwijk als opvolger van de woonwijk Erflanden. Hoogeveen nam het moedige besluit om te kiezen voor het grootschalig herstructureren van de bestaande woonwijken en ruimte te bieden aan het kleinschalig uitbreiden van de 10 dorpsgemeenschappen rondom Hoogeveen. De uitbreidingslocaties van twee van deze dorpen dienen overigens, conform de gemeentelijke Milieuvisie, energieneutraal ontworpen te worden. Het inzicht dat er op enig moment sprake zou van afnemende groei en een snelle vergrijzing, werd in Noord-Nederland op een aantal plekken al jaren geleden onderkend. Verstandige ruimtelijke ordening laat zich echter niet makkelijk uitdrukken in een lagere uitstoot van CO<sub>2</sub> over de jaren, maar het is wel de basis voor duurzame ruimtelijke ontwikkeling. Duurzame ruimtelijke ontwikkeling in Noord-Nederland kende een trage start. Het overgrote deel van de meeslepende





voorbeeldprojecten op dit vlak ligt grofweg in een band van west naar oost tussen de Randstad en de regio Arnhem Nijmegen. Daar komt bij dat informatie over lopende projecten en initiatieven lastig is te achterhalen. De initiatiefnemers, vrijwel uitsluitend gemeenten, lopen niet met het onderwerp en projecten te koop. Successen worden niet of nauwelijks uitgedragen. Zelfs niet in de gebieden waar we de meeste ontwikkelingen vinden, de Regio Groningen-Assen. De regio zelf maakt zich sterk voor de RegioTram en het Energy Valley netwerk doet de rest. Een mooie verdeling. Wat opvalt is dat gemeenten een stevige inhaalslag maken en, los van

ervaringen elders, zelf aan het pionieren zijn. Dat is prima. Je hebt er in de praktijk weinig aan wat in Culemborg, Tilburg of Almere goed is gelukt. Je moet kennis en ervaring op het vlak van duurzame stedelijke ontwikkeling toch zelf van de grond af aan opbouwen. Zo geven 'Assen koerst duurzaam naar een CO<sub>2</sub>-neutrale stad' en de 'Duurzaamheidsvisie 2009-2015' een helder beeld wat de gemeente Assen tot 2020 te doen staat, heeft de gemeente Tynaarlo voor Vries een doortastende visie gemaakt voor wat de meest duurzame woonwijk van Nederland gaat worden en werpt Groningen zich op als de duurzaamste stad van Nederland. In de structuurvisies van

---

De woonwijk Drielanden in Groningen is opgebouwd uit drie buurten, Waterland, Zonland en Mooiland. Deze woonwijk met een kleine 350 woningen was op deze schaal ruim vijftien jaar geleden een van de spraakmakende projecten in Nederland.



Assen en Groningen komt duurzaamheid als ambitie expliciet naar voren. In de structuurvisie voor Groningen is dit uitgewerkt in het hoofdstuk Sterk en Duurzaam dat vooraf gaat aan de beschrijving van de ruimtelijke visie en het komt sterk naar voren in een ruimtelijke verbeelding met de fysiek ruimtelijke speerpunten. Voor de gemeente Assen is duurzame ruimtelijke ontwikkeling meer uitgewerkt in de Duurzaamheidsvisie 2009-2015 dan in de Integrale Structuurvisie 2030.

### Een prachtig begin

Het is een wijd verbreid begrip dat het werken aan de duurzame stad een integrale opgave is. Bij navraag blijkt, en dat is hoopvol, dat gemeenten in Noord-Nederland onderling netwerken en kennis uitwisselen. Zo vormt de gemeente Groningen samen met Apeldoorn, Tilburg, Heerhugowaard en Den Haag een netwerk van de vijf landelijke koplopers op het gebied van klimaat beleid en werken de gemeenten in Drenthe nauw samen binnen het concept van zogenaamde klimaatcontracten. Om de doelen van het provinciale programma Klimaat en Energie te halen, blijkt de samenwerking en partnerschap met gemeenten goed te werken. Met de klimaatcontracten maakt de provincie Drenthe in 2009 en 2010 concrete afspraken met de twaalf Drentse gemeenten. Hierin worden plannen

vertaald naar en met kennis en cofinanciering ondersteund in concrete projecten op het gebied van woningbouw, mobiliteit, energiebesparing en -opwekking, landbouw en natuur. Duurzame ruimtelijke ontwikkeling vergt grote noodzakelijke investeringen in kennis, formatieplaatsen, infrastructuur en communicatie en het vergt vooral om een enorme verandering in het denken. Die ene nieuwe woonwijk met energieneutrale woningen realiseren is bij lange na niet genoeg; de hele stad moet op de kop. Duurzaamheid en ener-

---

In de woonwijk Meinga in Grou in Fryslân zijn 25 Nul-energie-woningen gebouwd door architect Willem Grotenbreg uit Warnsveld. Deze woningen zijn niet alleen voorzien van zonnedaken, maar ook van grijswatersysteem.





gietransitie met elkaar laten oplopen in planprocessen voor woonwijken en bedrijventerreinen is prachtig, maar denk eerst na of er nog wel echt behoefte is aan het te realiseren programma. Het echec van de Blauwe Stad is niet alleen voorbehouden aan Oost-Groningen, het kan ook zomaar toeslaan in Drenthe of Fryslân. Gemeenten doen er goed aan om goed na te denken over hun eigen identiteit en hun positie in de regio. Heeft 'Hoofdstad Assen' in de toekomst wat te winnen bij een nagenoeg doorgaand lint van bedrijventerreinen aan de A28 of zouden ze het aanleggen bedrijventerreinen niet beter kunnen overlaten aan Hoogeveen en Groningen? Passen er echt windmolens in het al leeg-geschepte energielandschap van de Veenkoloniën, een gebied vol cultuurhistorie dat volgens sommige deskundigen zo snel als mogelijk op de Wereld Erfgoedlijst gezet moet worden? Op basis van het uitgangspunt dat het gaat om én een integrale opgave én om op afzienbare termijn onafhankelijk te zijn van fossiele brandstoffen, is er nog een lange weg te gaan. Gemeente kunnen stuk voor stuk hun uiterste best doen, het realiseren van doelstellingen zoals CO<sub>2</sub>-neutraal in 2020 of energie-neutraal in 2030 is een enorme opgave en vergt meer dan een aanvalsplan. De drie noordelijke provincies hebben hun werk goed gedaan en met het Energy Valley netwerk zijn de vooruitzichten op een meer duurzame toekomst zeer gunstig. Noord-Nederland heeft op de rest van Nederland voor dat hier voldoende fysieke ruimte is om waterkracht, windenergie en biomassa aan elkaar te verknopen. Duurzame ruimtelijke ontwikkeling en het loskomen van de afhankelijkheid van fossiele brandstoffen wordt in Noord-Nederland nuchter en (te) bescheiden opgepakt. In nagenoeg elke gemeente is er wel een spraakmakend project gerealiseerd of in voorbereiding, alleen niemand heeft een overzicht. Bij het uitvoeren van deze verkenning blijkt dat er voor Noord-Nederland behoefte bestaat aan een overzicht en een staalkaart met alle initiatieven en gerealiseerde lokale projecten. Een dergelijk overzicht, vergelijking tussen gemeenten en een soort van Atlas projecten zou zeer helpen bij het uitdragen van een missie en het uitwisselen van kennis. Hebben lokale overheden en de ruimtelijke disciplines duurzaamheid en energietransitie omarmd en werkt dit door in gebiedsontwikkeling? Het zou zeker bijdragen aan het besef bij gemeenten en het bedrijfsleven dat er werk aan de winkel is. Ambities zoals een gemeente klimaatneutraal in 2030 of 2040 te laten functioneren vergt een aardige inzet, kennis, kunde en investeringen voor een gemeentelijke organisatie en biedt kansen voor innoverende bedrijven. En dan niet in 2030 of 2040, maar nu meteen.

## Referenties

ISOCARP Review 05, Low Carbon Cities, 2009, 'The Netherlands 2020, Boundless Policies towards Low Carbon Regions and Cities', pagina 58-79. Een bewerkte versie van dit artikel is ook gepubliceerd in Duurzame Stedenbouw, The Next Step, 2010, onder de titel 'Op weg naar klimaatbestendig Nederland', pagina 52-67.

Gemeente Amsterdam, 2007, Amsterdam duurzaam aan de top – Milieubeleidsplan Amsterdam 2007-2010.

Gemeente Amsterdam, 2008, Nieuw Amsterdams klimaat – Overzicht van plannen en reeds gestarte projecten.

Rotterdam Climate Initiative, 2007, Rotterdam Climate Initiative – Actieprogramma en doelen 2007-2010, Rotterdam.

Gemeente Den Haag, 2009, Op weg naar een duurzaam Den Haag – Kadernota juni 2009.

Gemeente Veendam en KuiperCompagnons, 2003, Structuurvisie Buitenwoel.

Gemeente Hoogeveen en KuiperCompagnons, 2004, Structuurvisie Hoogeveen 2015-2030.

Gemeente Hoogeveen, Milieuvisie Op weg naar een duurzaam Hoogeveen (2008-2012).

Gemeente Assen en KNN, Assen koerst duurzaam naar een CO<sub>2</sub>-neutrale stad.

Gemeente Assen, 2009, Duurzaamheidsvisie 2009-2015.

Gemeente Tynaarlo, 2010, Stedenbouwkundig Programma van Eisen Vries Nieuwe Stukken.

Gemeente Assen, 2010, Hoofdstad Assen, Integrale Structuurvisie Assen 2030.

Gemeente Groningen, 2008, Groningen, Stad op Scherp, Structuurvisie 2008-2020.

Gemeente Meppel en IMOSS, 2008, Structuurvisie Nieuwveense Landen.